

IOAN BOLOVAN, RUDOLF GRÄF, HARALD HEPPNER, IOAN LUMPERDEAN (edited bay):
Demographic Changes in the Time of Industrialization 1750–1918.
 Transylvanian Review Vol. XVIII, Supplement No. 1., 2009.

A romániai, s azon belül főleg az erdélyi gazdaság- és társadalomtörténet-írás az utóbbi időkben igen ígéretesen fejlődik. Különösen nagy szerepe van ebben a folyamatban a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemen dolgozó történészeknek, akik az utóbbi időkben szinte évente rendeznek nagyon fontos nemzetközi konferenciákat. Világosan látszik a törekvésekből, hogy Románia 2007. évi uniós felvétele is inspirálja a kollégákat, amelynek során megpróbálnak olyan témák felé nyitni, amelyek valamiképpen kapcsolódnak a nemzetközi fő áramlathoz. Ennek egy szép példája volt a 2008. október 16–20. között Kolozsvárott megrendezett nemzetközi konferencia „*Demográfiai változások az iparosítás idején (1750–1918). A Habsburg Monarchia példája*” címmel. Az esemény létrehozását több jelentős felsőoktatási intézmény (Romániai Akadémia Erdélyi Tudományok Központja, a Kolozsvári Egyetem Közgazdaságtudományi és Üzleti Tudományok Kara, a Babes-Bolyai Egyetem, a Gratz-i Karl Franzens Egyetem és a Kolozsvári Osztrák Könyvtár) vállalta fel. A résztvevők között szerepeltek a szervező intézmények hallgatói, valamint a környékbeli országokból is szép számmal érkeztek. Az elhangzott előadások tanulmányá érlelt változatait tartalmazza a jelen recenzióban bemutatandó kötet, amelyben angol és német nyelven adták ki az írásokat, ezzel is garantálva a széles körű megismerés lehetőségét.

A tanulmányok négy csoportot képeznek, amelyek négy sajátos megközelítés- és szemléletmódot közvetítenek, ugyanakkor az egyes csoportok darabjai koherensen kapcsolódnak, mégis számos különbség is adódik közöttük.

1. Az első – talán a legnagyobb érdeklődésre számot tartó tanulmánycsoport – olyan alkotásokból áll, amelyek a fő téma általános vonásait tárgyalta. Nyolc szerző munkáit gyűjtötték ebbe a csoportba. Ezeknek a tanulmányoknak a megközelítése deduktív: az általános összefüggéseken keresztül jutnak el az egyedi, tartománybeli sajátosságokig. Bevezető írásában Dumitru Matis a demográfia és a gazdaságtan kapcsolatát elméleti szempontból közelíti meg, s az ember létezését a gazdaságból/gazdaságban felfogást vizsgálja. A két nagy tudományterületet, vagyis a demográfiát és a közgazdaságtant hasonlítja össze, s felhívja a figyelmet azokra a különbségekre, amit az emberi létezés szociális vetülete okoz. Úgy véli, hogy a különbségek során a népesség növekedésének örök kérdései is görcső alá kerülnek; a gazdaságban a döntő szerepet a népesség növekedése okozza.

Ezek után már koncentráltabb, a Habsburg Birodalom egy-egy tartományára vagy még annál is kisebb területi egységére vonatkozó tanulmányok olvashatók. Marin Balog az osztrák tőke export szerepét és az iparosításra gyakorolt hatását vizsgálja Erdélyre vonatkoztatva. Az elemzés Brassó társadalmára összpontosít. A városban az ausztriai tőkebefektetés elsősorban a bányászatra és a kohászatra irányult. A szerző megpróbálta bemutatni az osztrák tőkeberuházást a dél-erdélyi régióban, melyek voltak annak motivációs tényezői. Említés szintjén felmerül a StEG, amely hajdan a bányászati és ipari konglomerátumokat tömörítette. A Bánátban a StEG befolyását a népesség változására nézve bővebben Rudolf Gräf és Ioan Lumperdean fejtette ki. A két kolozsvári gazdaságtörténész szakember esetében a vizsgálat időintervalluma 65 évet ölel fel, egy olyan időszakot, amikor a konglomerátum jelentős tulajdonnal bírt a Bánsági hegyekben. A vállalat működésével jelentős ráhatást gyakorolt a társadalom változására: az etnikai szerkezetben, a szakmai és szociális struktúrában egyaránt megfoghatók a hatások. Így például az iparban dolgozó aktív népesség száma ugrásszerűen növekedett; a szomszédos falvakból az ipari központok felé vándorlás tömegessé vált. A tanulmányban több ábra, táblázat és térkép hívja fel a figyelmet a társadalmi szerkezetben bekövetkezett átalakulásra.

A népesség és a gazdaság kapcsolatának vizsgálatának kérdése foglalkoztatta Robert Nagyot is, aki a kolozsvári ipari munkások népességváltozásával foglalkozott. Az Osztrák–Magyar Monarchiában elfoglalt szerepe mellett felhívta a figyelmet a nagyipar jelentőségére is a szerző munkája. Az ipar a társadalomra gyakorolt hatását Gräffhoz és Lumperdeanhez hasonlóan vizsgálta, mégis más következtetésre jut. Szerinte nem csak a szomszédos, ipari telepekhez közel eső népessége mobilizálódott a 19–20. század fordulóján, hanem sokkal szélesebb vidékek szinte egész társadalmi. A szerző szerint abban az időben a városok célállomássá változtak. Kimutatta, hogy a Kolozsvárra beköltözők a ipari lehetőségek csökkenése után is városiakok maradtak, s nem változtattak lakóhelyükön. Úgy látta, hogy a városok domináns helyzete mindig vonzó tényező volt a korabeli társadalom számos csoportja számára, s a későbbiekben is az maradt. Ezt támasztja alá Lelia Papp munkája, melyben a gazdasági tevékenységek átalakulásáról és hatásairól ír Torda és a környező vidéki lakosság életét vizsgálva. Elemzése szerint a vidéki területek háziipara és a városias területek nagyipara kiegészítve egymást, gazdasági növekedést generált.

Az iparosítás nemcsak a város és a vidék kapcsolatára volt hatással, hanem a nagyobb területi egységeken belül az egyes etnikai csoportokra is. Corneliu Padurean a bánáti és crisana-i területekre vonatkozóan vizsgálta ezt a kapcsolatot. Bemutatta a két térség sajátos történelmi fejlődésének útját, amely ezen két régió esetében erősen különbözött az erdélyi területektől. A két térség viszonylag gazdag térség volt, s gazdasági jelentőségük is növekedett. A magyar lakosság 13,73%-ot tett ki a régióban. Ismert, hogy a Bánátban erős urbanizációs folyamat bontakozott ki a 19. század végétől kezdődően. A lakosság összetétele miatt állandó kísérőként fordultak elő etnikai és vallási eltérésekből fakadó társadalmi súrlódások.

A Habsburg Birodalom távolabbi területeiről szól a nézőpont utolsó két tanulmánya is. Az egyikben az olaszországi iparosodás demográfiai változásairól olvashatunk. Pierluigi Profumieri tanulmányában azt hangsúlyozta, hogy a fenntartható gazdasági fejlődést később ért el Itália, mint számos mellette lévő ország. A bukovinai kataszteri felmérésekről Constantin Ungureanu írt tanulmányt, aki részletesen bemutatja, hogy milyen időközönként, milyen célból milyen típusú nyilvántartásokat hoztak létre.

2. A tanulmányok második csoportjának fő gondolata az iparosodás korabeli család-vizsgálat volt. A nézőpont vizsgálati témái a családalapítás, az együttélés, törvénytelenségek. A Monarchia változó társadalmi-gazdasági környezetében a család, mint társadalmi egység is átalakult, állapította meg a Antoinette Fauve-Chamoux. A szerző a házasulandók életkorát, a házasodási szabadságot, valamint a migráció kiváltotta házassági stratégiákat elemezte. Ioan Bolovan – Sorina Paula Bolovan tanulmánya szerint az erdélyi román családok „modernizációja” a családok esetében is világosan megjelent: új erkölcsi normák léptek életbe, s jelentősen átalakult a családi életciklus; megjelent az emancipáció és a liberalizáció is a családi kapcsolatokban.

A tanulmányok arra próbálnak rámutatni, hogy az iparosítás kora nemcsak a politikában, gazdaságban, tervezésben, tudományterületeken következett be, hanem jelentősen befolyásolta a korszak társadalmait is, annak minden területén komoly átalakító hatást hozva. A népességmozgásokkal foglalkozott Siegfried Gruber, akinek a vizsgálata kiterjed a családok méretére is. Megállapította, hogy a területi különbségek erős befolyásoló tényezőként jelentek meg a vándorlási folyamatokban. A családokat különböző ismérvek szerint vizsgálta. Simion Retegan a család méretén felül kutatta a román vidéki társadalmak „házasodási stratégiáit” is. Úgy vélte, hogy már a hagyományos mezőgazdasági társadalmakban is fellazultak a jogi és erkölcsi normák, így nagyobb szabadsággal kellett számolni a párválasztás területén. A tanulmány szerzője két fő vizsgálati témája a válások száma és a házasságok eloszlása volt egy adott területen belül. A hagyományos paraszti mentalitásnál

a cél az egyének megítélése a teljesítmény függvényében. Fontos volt, hogy az illető melyik társadalmi csoportba született, etnikailag milyen szerkezetű településen élt, és az is, hogy milyen etnikum tagja. A végső konklúziók eléggé lehangolóak: a nemes nemessel házasodik, a gazdag ember gazdaggal, a szegény ember szegénnyel köti össze az életét. A román románt választ, ahogyan a magyar magyart, s az őrségi őrségit társául. A kép mégis sokkal bonyolultabb, mint amit ez a következtetést sejtet. Nem egyformák a hagyományok a falun élő korábbi jobbágyok között, illetve a határszélen élőkénél, a kisnemeseknél, a születési előjogokat gyakorlóknál.

Érdekes kettősséget mutat be Catherine Sumnall: a törvénytelenések földrajza, a földrajz törvénytelenése témakör elemzésével. A tanulmány megmutatja, hogy a földrajzi analízis segítheti a történelmi demográfia tudományát. A Hajnal-vonal ebben a munkában az osztrák háztartások elemzésére szolgál. A szerző a törvénytelenések számát veti össze az egyes osztrák tartományokban. A statisztika eszközeivel is bizonyítja vizsgálati eredményeit, amikor is Moran indexet, autokorrelációt számít, illetve a változások mértékét elemzi.

A családi szempontú tanulmányok sorát Lidia A. Zyblikiewicz vizsgálódása zárja. A krakkói női lakosság társadalmi és szakmai struktúráját elemzi a modernizáció korában. A mű alapjául elsősorban a népszámlálási adatok szolgáltak. A női lakosság munkához jutási feltételeit vizsgálta; elemzésének módszerül pedig az adott társadalom korstruktúrája, a vallás, a társadalmi helyzet és a beszélt nyelv vizsgálata szolgált.

3. A tanulmányok harmadik csoportjának összefüző gondolata a hagyományos demográfia szaktudománya. A tanulmányok elsősorban területileg különítik el a vizsgált kérdéskört. Két megye összehasonlítását vállalta fel e tekintetben Péter Őri és Levente Pakot: Pest–Pilis–Solt–Kiskun és Udvarhely megyéket vizsgálták. A magyarok lakta területek arányát, a felekezeti hovatartozást, a foglalkoztatási szerkezetet elemezték. Mindkét megye a növekvő népessége miatt vált a vizsgálódás tárgyává, ezt egy klaszter-analízissel bizonyították. A további dolgozatok a halálózási trendeket vizsgálták. A csecsemőhalandóság növekedésére keresett választ Gianpiero Dalla Zuanna és Alessandro Rosina. 1650 és 1800 közötti időre vonatkozóan tanulmányozták az egyre csökkenő téli átlaghőmérsékletet, mely szerintük felelős lehetett a csecsemőhalandóság növekedéséért. Hipotéziseik között szerepel a rossz időjárás körülményeken felül az egészségügyi helyzet nem megfelelő szintje is, mint ami szintén komolyan hozzá járult a csecsemőhalálózásokhoz. A tanulmányban szerepel egy szerzők által készített ábra, mely párhuzamba állítja a korai terhességet a „korai felnőtté” válással. A korai terhesség (fiatal anyák) a csecsemőknek alacsony születési súlyt jelent, emiatt fejlődési rendellenességek alakulhatnak ki, a növekvő gyermek sovány és alacsony maradt. A gyermek – főként, ha lány – termete miatt nem alkalmas nehezebb fizikai munkára, és mivel a környezetében is azt látta, korán fog teherbe esni. A kör kezdődik előlről, és a csecsemőhalandóság növekszik...

A halálózási trendeket vizsgálta Bécs belvárosában Wilko Schröter. A tanulmány megírásához forrásként az egyházi anyakönyvek és a keresztlevelek szolgáltak. A lakosság foglalkoztatási szerkezetének általános bemutatása után foglalkozott a trendekkel. A vizsgált időszakon belül négy nagyobb periódust különített el: 1710–1765: kedvező a halálózás és a születések aránya, 1770–1873: kedvezőtlenek a halálózási ráták, 1873–1920: emelkedik a várható élettartam, 1921–1939: az első világháború okozta sebek még nem gyógyultak be – épp ezért szükséges a nagyarányú halálózások megszüntetése. Célként négy terület megváltoztatását javasolja a szerző. Elsőként az egészségügy, majd ehhez kapcsolódóan az orvosi modernizáció, a táplálkozás és a mikrobiológia fejlődését kívánták a 20. századra elérni Ausztria fővárosában. A halálózási trendeket egy másik városban, nem időperiódusok szerint, hanem foglalkoztatási szerkezet szerint osztályozta Konrad Wnek. Lvov váro-

sára vonatkozóan vizsgálódott, 109 év halálozási adatai hasonlította össze. Az 1920-as év volt a város életében a fordulópont, amikor sikerült a halálozási rátát a születési ráta alá csökkenteni. A korabeli halálozás legfőbb oka a tuberkulózis volt, amely hosszú időn keresztül vezette a halálozások okainak listáját. Foglalkoztatási csoportokra lebontva mutatta be, hogy az elítéltek és az irodai munkások voltak azok, akik legnagyobb valószínűséggel haltak meg tüdőbajban. Érdekes módon a mezőgazdasági termelők esetében fordult elő legritkábban ez a betegség. A trendek előfordulási gyakoriságát vizsgálta még nem, kor, vallás befolyásoltsága szerint is.

4. A kötet tanulmányainak negyedik nagy csoportja az etnikai-vallási szemlélet köré szerveződött. A Hajnal-vonal újragondolásán dolgozott Peter Teibenbacher, aki az osztrák koronabirtokok népesedését vizsgálta 1900-as évekre vonatkozóan. A Hajnal-vonal egyfajta válaszfalként jelenik meg a tanulmányban: a vonaltól nyugatra élők később házasodtak, aminek eredményeképp kevesebb gyermek született ezekben a családokban. Átlagosan 26 év az első házasságba lépők életkora. Ahol lényeges eltérés mutatkozik ettől az átlagtól, azokban a tartományokban a szerző külön bontást készített az egyes anyanyelveket beszélők számáról, illetve a foglalkoztatási szerkezetéről. Véleménye szerint e kettő befolyásolja a Hajnal-vonal eltéréseit. A szlovén etnikumot mutatja be Ulfried Burz. A nemzet, nemzetiség, etnikum fogalmak tisztázása után a népességstruktúrára helyezi a hangsúlyt. Megállapítja, hogy a szlovén anyanyelvű népcsoportok főként a mezőgazdaságban dolgoztak, ami szorosan kapcsolódott az agrárforradalomhoz. A nagyüzemek növekvő termelési kereite közötti fejlesztést a népesség szempontjából jónak értékeli. Ennek hatására csökkent a belső migráció nagysága. A szlovén betelepített területek demográfiai folyamatairól ír Peter Vodopivec. Feltárta, hogy az első világháborúig dinamikus volt a szlovén népesség növekedése, ám ez a folyamat megtört annak ellenére, hogy a növekvő születésszám fennmaradt, s ennek a magyarázata nyilvánvalóan a migráció. A vándorlási folyamatok vizsgálata során bemutatja, hogy a mezőgazdasági munkások nagy része Ausztria vagy Németország déli részeire került, de jutott belőlük Horvátországnak is. Az 1890-es évek közepén több mint 100 000-en vándoroltak ki a szlovén tartományokból, akiknek többsége fiatal volt.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a tanulmánykötet legfőbb erőssége az a sokszínűség, amellyel a fő témakört megközelítette. Természetesen az egyes tanulmányok szakmailag elég egyenetlen színvonalúak. Viszont számos tanulmány olyan, eddig nem publikált témáról szól, amelyhez alap kutatásokat kellett folytatni. Úgy gondoljuk ugyanakkor, hogy a kötet érdemi hozzájárulás a Kárpát-medence társadalmi és gazdasági folyamatainak megismeréséhez; haszonnal forgathatja mindenki, akit ezen térség regionális folyamatai érdekelnek.

Horeczki Réka